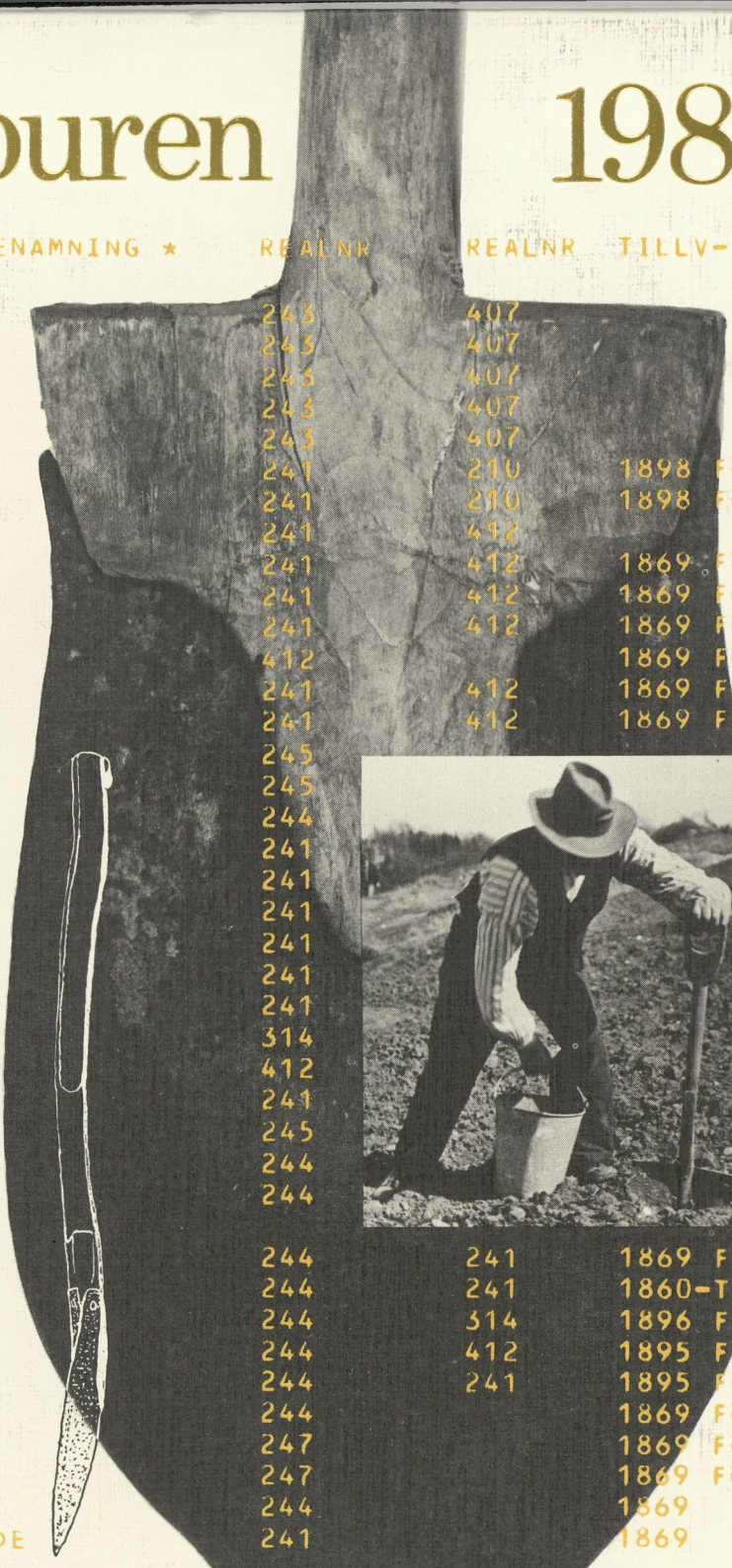
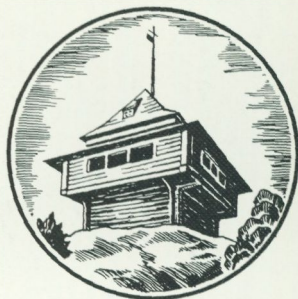

REALNR TILLY-TID

A black and white photograph of a man in a hat and striped shirt digging in a field with a shovel, with a bucket nearby.

Fataburen

1983

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Arne Biörnstad
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by
John Hogg

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström
Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet
© Nordiska museet och respektive artikelförfattare
Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1983
ISSN 0348-971X

Snickaren Olof Martin och en byrå i "rutat arbete"

Per H Falck

Rokokon i det svenska möbelhantverket inleds på 1740-talet. Det sker under medverkan av gesällerna Samuel Pasch och Lorentz Nordin, vilka 1743 återkom till Sverige från gesällvandringar, som bl a fört dem till Paris. De togs vid hemkomsten omedelbart om hand av Carl Hårleman och antogs till hovschatullmakare. Slottsbygget i Stockholm framskred och Hårleman har som ansvarig säkert känt behov av att ha tillgång till möbelsnickare skolade i den franska stilen. Under detta första decennium förblir rokokon en angelägenhet för hovkretsarna.

Lorentz Nordin, som 1752 "beviljats förening" med snickarämbetet, vände sig i tidningsannonser till allmänheten och detta har med all säkerhet ökat efterfrågan på moderna möbler. De stora bränderna i Stockholm vid samma tid med därav föranlett behov av nya möbler är säkert också en faktor som bidragit till stilens spridning. Under 1750-talet tränger rokokon sakta undan den senbarocka formvärlden för att under nästa decennium ha segrat.

Utvecklingen under dessa båda första, grundläggande decennier är föga känd på grund av att daterbara och signerade verk i stor utsträckning saknas. Av största intresse är därför den byrå som Nordiska museet under året fått mottaga som gåva av fil dr Berit Wallenberg. Den är av tidig rokokotyp med trelådlig uppbyggnad, dubbelt svept med i plan mjukt rundad arbaläteformad front, dvs den är dubbelbröstad i stället för att ha en bukighet mitt på fronten, vilket är det normala för svenska rokokobyrå-

ar (bild 1–2). Byrån är fanerad på furu med valnöt lagd i diagonala, kvadrerade rutor. Lådvarven är markerade på front och sidor med särskiljande friser. De främre hörnstolparna är rundade med faneret lagt i fiskbensmönster. Skivan, som för mycket länge sedan brutits av på mitten är av ljust grönspräcklig kolmårdsmarmor med profilerad kant. På sidorna har av dekorativa skäl anbragts bärhandtag – någon praktisk nytta kan de knappast ha haft då de inte är fästade med genomgående bult. Dessa liksom draghandtag, nyckelskyltar och övriga beslag är av brännförgylld brons. Byrån är ovanligt liten och nätt med en bredd av 97 cm och ett djup av blott 43 cm.

Hantverksmässigt är byrån av mycket hög kvalitet. De kvadrerade romberna i deras flätverk av ådror har en minutiös passning mot de omgivande friserna. Fiskbensmönstret på de främre hörnstolparna är en svårare men även väsentligt elegantare lösning än det här normalt förekommande gördelformade fanermönstret. En elegant detalj är också de fanerade avfasningar, som gjorts i bakkanten på de bakre hörnstolparna i syfte att ge stolparna en smäckrare form. Denna detalj återfinner man ibland på byråar av Nordin.

En annan ovanlig detalj är att lådförstyckena på undersidan belagts med massiv valnöt, i framkanten synlig som en utskjutande rundstav. Detta är tillkommet för att hindra att faneret skadas av underliggande låda och dess låskolv. Motsvarande anordning kan även studeras på en byrå av Nils Dahlin.¹ Tekniken, s k cockbead,

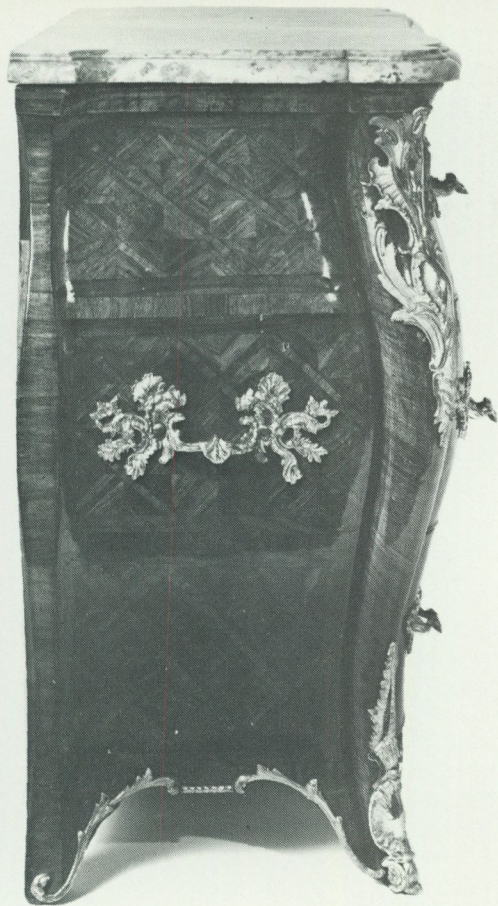
1–2. Byrå av Olof Martin. Den höga tekniska kvaliteten, de eleganta detaljerna och det behärskade formspråket får Martin att framstå som en av den svenska rokokons främsta namn inom möbelhantverket. Inv nr 310 319. Nedre mittbeslaget förkommet. Foto Ulla Wäger 1983.

fanns under 1700-talets första hälft huvudsakligen i England men kan noteras även på holländska möbler. Den används också från seklets mitt genomgående vid Abraham Roentgens berömda verkstad i Neuwied i Rheinlandet.

Det som genast föll i ögonen var den för svenska förhållanden relativt ovanliga fanerläggningen. Detta sätt att lägga faneret har använts av Christian Linning, men hans rutmönstring är genomgående större. Tanken gick istället till snickaren Olof Martin, som år 1750 tillverkade Stockholms stads likarelåda med en fanerläggning av mer överensstämmande slag (bild 3). Den

påteckning i rödkrita med Martins namn, som senare anträffades på skivans undersida kom därför som en glädjande bekräftelse härpå. Det kan redan här vara på sin plats att kortfattat redogöra för omständigheterna kring likarelådan, det tidigaste, säkert daterbara arbetet vi har knutet till Olof Martins namn.

Det skrin för stadens likaremått, som Olof Martin utförde på våren 1750, är ett elegant arbete men står stilistiskt på en mer senbarock nivå än byrån. Detta kan å andra sidan sammanhånga med den lätt monumentala karaktär, som ett sådant arbete bör ha. Här skulle förvaras likare för

olika typer av längdmått, rymdmått och vikter.

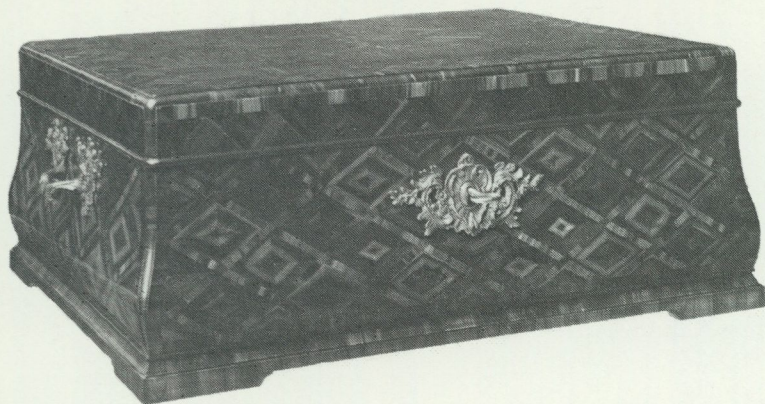
"Gjort och levererat en låda till mått och vikter, belagd med rutat arbete utantill, med lås och gångjärn, förgyllt mäsingsbeslag..." skriver Martin i sin räkning till Handelskollegiet. Till denna har han fogat diverse räkningar från underleverantörer i samband med lådans tillverkning. Här finns också en noga specificerad räkning från gesällen Diedrich Bomgart, som arbetat i åtta veckor med själva lådan. Detta är en märklig omständighet. Bomgart har inte i några andra arkivalier påträffats bland Martins gesäller, men

måste självfallet ha varit anställd i hans verkstad. En gesäll vid denna tid var helt underordnad den mästare hos vilken han för tillfället arbetade, han hade en fastställd daglön och hade ingen rätt att åtaga sig självständiga arbeten. Saken kan tillsvidare inte ges en nöjaktig förklaring. – Man kan också tycka att Martin själv skulle ha arbetat med en så viktig beställning som denna. Men tillverkningen kan ha bråddskat och Martin själv ha varit upptagen av någon ännu mer bråddskande beställning.

Vid den genomgång av museets katalog över möbler utom museet, som företogs påträffades ännu en byrå av till synes helt överensstämmande slag. Denna kunde spåras till nuvarande ägaren och visade sig också vid undersökning vara helt lika. En felaktig sågning i blindträet som noterats på den wallenbergska byrån återfanns även på den andra. Likaså överensstämde påteckningen på skivans undersida såväl vad gäller handstil som placering och utbredning. (Dessa påteckningar i rödkrita under skivor av kolmårdsmarmor är relativt vanliga. De skall inte förväxlas med en snickarsignering utan är istället en anteckning som gjorts i samband med hugningen eller leveransen för att skilja de olika beställningarna åt.) Det stod med andra ord klart att dessa byråar med allra största sannolikhet från början utgjort ett par.

Den byrå som nu tillförts Nordiska museets samlingar har varit i familjen Wallenbergs ägo sedan 1860-talet. Den kom in med Berit Wallenbergs farmor Anna von Sydow, som 1861 gifte sig med bankdirektören A O Wallenberg. Den stod först på Malmskillnadsgatan, senare på Kungsträdgårdsgatan 14 i Stockholm. Därifrån ärvdes den av sonen kapten Oscar Wallenberg gift år 1900 med Beatrice Keiller. Med byrån följde uppgiften att den kommit från Arvfurstens palats och en gång tillhört Gustaf III:s syster Sophia Albertina.

Med parbyrån följde inte samma uppgift. Här kan byrån istället föras tillbaka till kaptenen Adolf Ludvig Sehman (1809–99) och hans hustru Emilia Östberg (1816–92).

3. Stockholms stads likarelåda tillverkad 1750 hos Olof Martin. Mått 63,5 × 53,5 × 26,5 cm. Tillhör Stockholms Stadsmuseum inv nr 6242.

I deras hem utanför Linköping sågs den på 1890-talet av Nordiska museets tidigare styresman Andreas Lindblom, som var släkt med familjen. Här tar dock tråden slut. Släktrelationerna löper bakåt mot bl a brukspatronen Isak Gustaf Sehman på Aske slott i Uppland, mot släkterna Tham och Grill i Ostindiska kompaniet. Att i bouppteckningar leta efter byrån i dessa släkter framstår tyvärr som lönlöst.

Den äldsta uppgift som kan knytas till någon av byråarna är sålunda den om prinsessan Sophia Albertina. Denna tradition är så fast förankrad inom familjen Wallenberg att man trots frånvaron av arkivaliskt säkra belägg bör kunna räkna med att byråarna verkligen tillhört prinsessan.

Sophia Albertina föddes 1753 som yngsta barn till Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. Hon avled ogift 1829. I hennes bouppteckning finns upptaget i "Stora Toileten" i hennes palats vid Gustav Adolfs torg "1 st Bureau med marmorskifva och bronz" värderad till 10 Rd B samt "1 dito-dito-dito" med ett åsatt värde av 15 Rd B. (RA) – En rokokobyrå har vid denna tid och i det sociala sammanhang vi här rör oss med all säkerhet framstått som en totalt omodern möbel, omöjlig att placera i representativa utrymmen. Sin egenskap av rangmöbel behöll dock en dyrbar byrå och därför placerades den istället i intimare utrymmen. Om man skall möta ett par små rokokobyråar i Sophia Albertinas miljö är därför hennes

stora toilette ett rum av passande karaktär. – Bouppteckningen anger dock olika värde för de båda byråarna i rummet och denna omständighet leder självfallet i första ögonblicket till tanken att uppgiften avser två olika byråar. Vid närmare eftertanke finns emellertid en annan lika sannolik förklaring, nämligen att den ena byrån haft någon skada som dragit ned värdet. En sådan skulle tex kunna vara en sprucken marmorskiva. Ovan nämndes att skivan då byrån kom till museet var spräckt på mitten. Enligt donators uppgift var denna skada mycket gammal. Detta framgick också klart av brottytorna. Sprickan var dock fin och då de båda styckena sköts samman var brottet nästan osynligt. Den bör alltså mycket väl ha kunnat passera även i furstlig miljö.

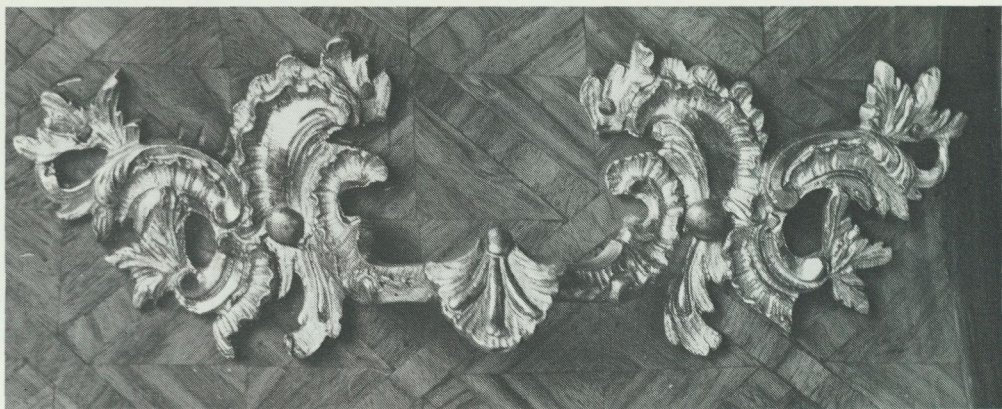
Det kan alltså sammanfattningsvis sägas föreligga en icke obetydlig grad av sannolikhet för att den byrå i prinsessans Stora Toilette, som 1829 värderades till 10 Rd B är identisk med den byrå av Olof Martin, som nu kommit till Nordiska museet. Längre än så bör egentligen inte materialet pressas. Självfallet är det dock av intresse att försöka följa de båda byråar bakåt i tiden, som här antagits ha tillhört prinsessan. Just vid tiden för hennes födelse vet man av bevarade räkenskaper att Olof Martin arbetat med beställningar för kungahuset. 1752 tillverkade han för drottningen ett mynt- och medaljskåp (se nedan)

och 1753 hade han beställningar för kronprinsens våning på Stockholms slott.² Det är alltså inte alls orimligt att tänka sig att Martin fått en beställning i samband med prinsessans födelse för någon av de våningar, som då ställdes i ordning åt henne. I Lovisa Ulrikas bouppteckning finns inga byråar, som omedelbart kan sättas i förbindelse med de här aktuella. Går man däremot till det inventarium från 1777, som uppgjordes med anledning av det statliga övertagandet av Drottningholm från Lovisa Ulrika har man mer framgång (Slottsarkivet). I den del av förteckningen, som upp-
tar sådant lösöre som tillhört Lovisa Ulrika

privat men som nu skulle överlämnas till kronan, finns en uppgift rörande "Kongl: Princessans" (dvs Sophia Albertina) "Cabinett: 1 Bureau af brunt träd fanerad i rutor har hwardera 3. lådor, är beslagen med bronze förgylt i elden, grön swänsk Marmorskifwa. – 1 Dito aldeles lika." – Beskrivningen stämmer som synes precis men kan självfallet lika gärna åsyfta ett annat byråpar. En besvärande omständighet är den totala frånvaron av stämplat på båda byråarna. Drottningen hade privat ägarstämpel och staten lät med en särskild stämpel märka de föremål som ingick i 1777 års överlåtelse. Naturligtvis kan man

4. Denna paristillverkade byrå från 1740-talets senare del som nu finns på Stockholms slott har tillhört drottning Lovisa Ulrika. Fanerläggningen i rutor samt draghandtag och nyckelskyltar är identiskt lika med Olof Martins båda byråar varför det inte kan uteslutas att den av Martin i dessa stycken använts som förebild. HGK 488. Jfr bild 5–6. Foto Håkan Lind, Kungl Husgerådskammaren.

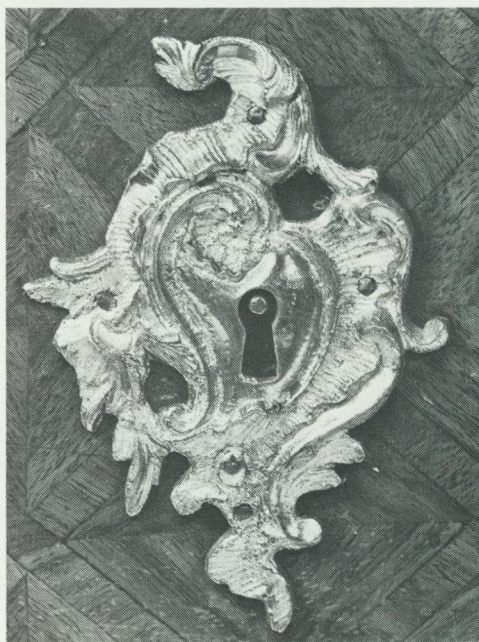

5–6. Detalj av övre lådan på Martins byrå visande draghandtag och nyckelskylt av brännförgylld brons. Svensktillverkade bronsbeslag har generellt, så också här, en lägre kvalitet än Paristillverkade beroende på brister i den här så betydelsefulla, avslutande ciseleringen. Foto Ulla Wäger 1983.

prestera en hypotes även för detta – byråarna kan vara en privat beställning av drottningen men inte försetts med hennes ägar­märke då de var placerade i prinsessans våning och senare, 1777, kanske lösts in av Sophia Albertina efter det att förteckning­en gjorts upp. Dessa resonemang blir dock alltför hypotetiska och kommer sannolikt aldrig att kunna bevisas. De presenteras blott för att visa en möjlig lösning på problemet.

Rutmönstrat faner av just det slag som förekommer på de båda byråarna och på likarelådan är som nämnts tämligen sällsynt i Sverige. Det förekommer däremot mycket ofta i Frankrike där Parissnickarna använde tekniken från 1700-talets början och genom hela rokokon. Abraham Roentgen, ovan nämnd då det gällde cockbead, har från 1750 då verkstaden etablerades i Neuwied gjort flitigt bruk av detta och likartade fanermönster, vilka han sägs ha utvecklat under gesällår i England från 1733. Men hans verksamhetstid infaller för sent för att ha betydelse i detta sammanhang. Martin som blev mästare 1736 kan givetvis

ha varit i Paris på sin gesällvandring och där tillägnat sig tekniken. Vi saknar dock belägg för att svenska gesäller så tidigt som på 1720-talet sökt sig till Paris, men det får därför självfallet inte uteslutas.

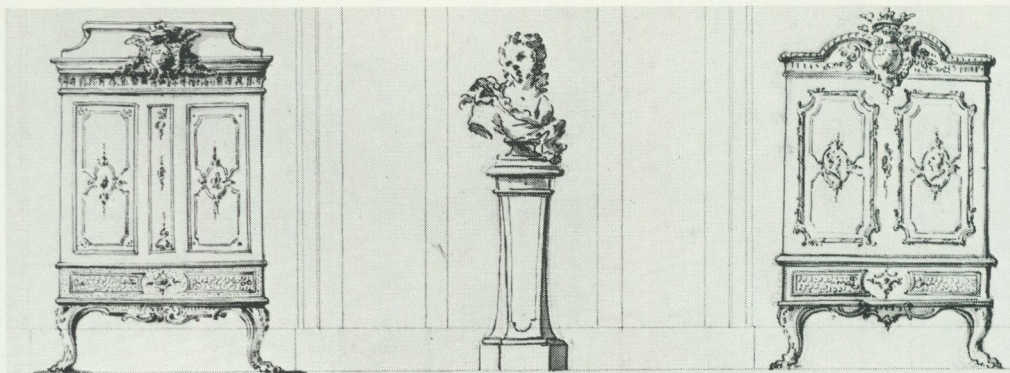
Det finns emellertid även en annan möjlighet. I Drabantsalen utanför Pelarsalen på Stockholms slott står en fransk byrå av hög kvalitet (bild 4). Den är paristillverkad men saknar tillverkarstämpel. På ryggen

7. Mynt- och medaljskåp som 1754 på Lovisa Ulrikas beställning tillverkades av Olof Martin. Drottningen skänkte skåpet till Uppsala Universitets kansler Carl Didrik Ehrenpreus. Tillhör Uppsala Universitet. Foto förf 1983.

bär den Lovisa Ulrikas ägarstämpel samt den förutnämnda statliga Drottningholmsstämpel, som brukades 1777 på de inventarier, som då övergick i statlig ägo. Byrån har en fanerläggning med kvadrerade romber, som helt motsvarar den på Martins båda byrårar. Romberna har en ungefärlig bredd av 8,4 cm. Motsvarande mått hos

Martin är 8,6 cm. Samma överensstämmelse i form och storlek finner man då det gäller draghandtag och nyckelskyltar (bild 5–6). De franska beslagen, som är av ojämförligt högre kvalitet än de svenska är märkta med en stämpel, vilken användes i Paris 1745–49. Byrån kan alltså tidsmässigt sättas i samband med den inköpsresa

8. Förslag av Carl Hårleman till myntskåp för galleriet på Drottningholm. Foto Nationalmuseum.

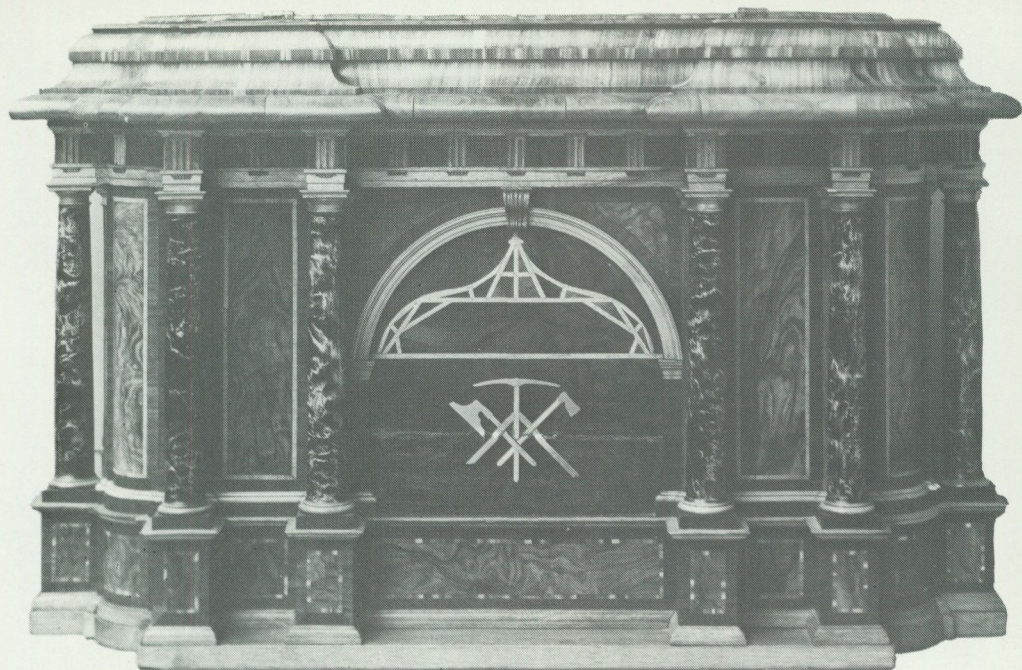
till Paris, som Carl Hårleman företog 1744–45 eller kanske ännu hellre Carl Reinhold Berchs resa något senare på 1740-talet. Likheterna mellan den franska och de båda svenska byråarna är då det gäller beslag och faner så stora att man inte kan utesluta ett samband, dvs att Martin i vissa stycken kunnat använda den som modell. Förutsättningarna för Olof Martin bör alltså ha förelägit redan vid 1750-talets början och en datering av byråarna till förslagsvis 1753–54 är således fullt möjlig.

Lovisa Ulrika var vid 1750-talets ingång sysselsatt med planerna för Drottningholm. 1752 stod naturaliekabinettet färdigt men redan året innan hade drottningen hos Nordin beställt två skåp, som skulle innehålla insekter. Samma utseende får sedan även de skåp som drottningen låter Nordin tillverka för sitt myntkabinett. Samma år som beställningen av naturalieskåpen, 1751, lämnar Lovisa Ulrika en beställning till Olof Martin på ett mynt- och medaljskåp.³ Detta var avsett som gåva till Uppsala universitets nyutnämnde kansler, riksrådet Carl Didrik Ehrenpreus. Det är utfört som ett dubbelskåp (bild 7). Intressant är att jämföra det med de skåp Nordin tillverkat. Det parkettartade fanermönster som bildar en zigzagartad fris på dörrar och gavlar är helt överensstämmande. Även den rika beslagsskruden är lika eller nära nog lika. Nordins skåp återgår sannolikt på ett för-

slag av Hårleman. Studerar man närmare de skåp som Hårleman ritat för Lovisa Ulrikas myntsamling, finner man där samma hörnornament på dörrarna som de Martin använt och som fö ett par år senare kommer till användning på väggboaseringarna i myntkabinettet (bild 8). Man bör därför kunna utgå från att Martin haft ett förslag av Hårleman att arbeta efter.

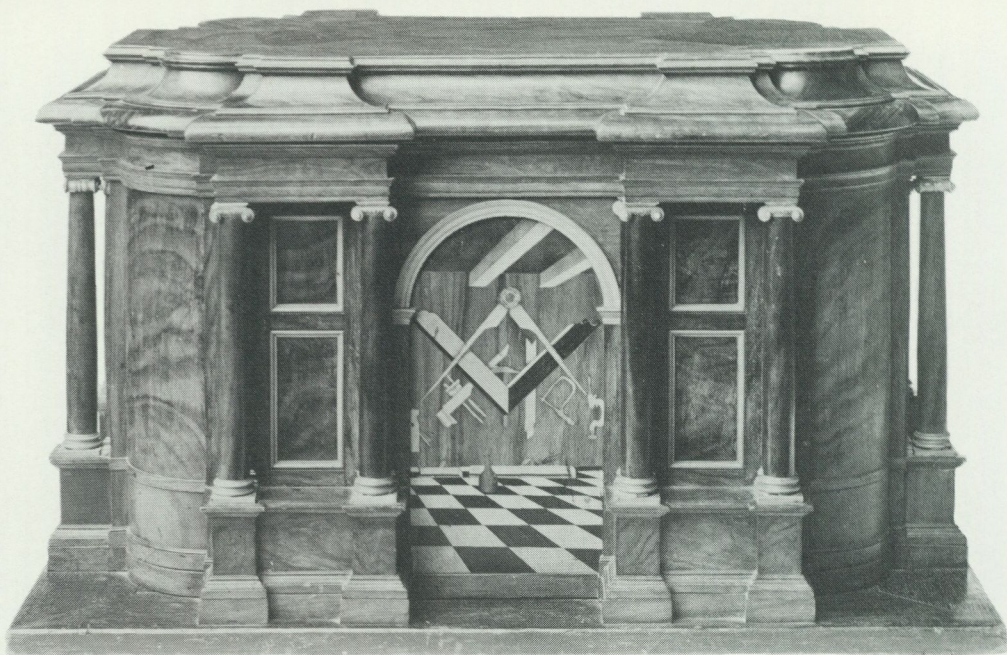
Vi har nu mött Olof Martin i samband med tre olika beställningar där han kunnat arbeta med rokokons uttrycksmedel. Att han sannolikt också haft kunder som inte varit fullt så stilmedvetna kan vi gissa oss till, men här saknas än så länge material. En beställning av mer speciell art var den skrålåda för Stockholms byggmästarämbete, som Olof Martin tillverkade 1754 (Protokoll 1754, SSA, bild 9). Lådan, som nu tillhör Nordiska museet, har en kraftfull arkitektonisk form. Från ett sockelparti med förkroppade plintar bär släta framförställda kolonner upp ett kraftigt bjälklag med klassicerande dekor. Locket/taket har ett rikt utbildat fall. Mitt på långsidorna och gavlarna har markerats en bågöppning genom en profilerad list uppburen av pilastrar. På ena långsidan är i intarsia inlagt ett tvärsnitt av en takstol med låg kupelform samt under denna en dekorativt anbragt grupp av verktyg, delvis i tenninläggning.

Tekniskt och till form och dekor närande denna låda är Stockholms snickarge-

9. Stockholms byggmästarämbetes låda tillverkad av Olof Martin 1754. Tillhör Nordiska museet, inv nr 143 560. Den arkitektoniska formen och de kraftfulla detaljerna går igen i snickargesällernas kista bild 10.

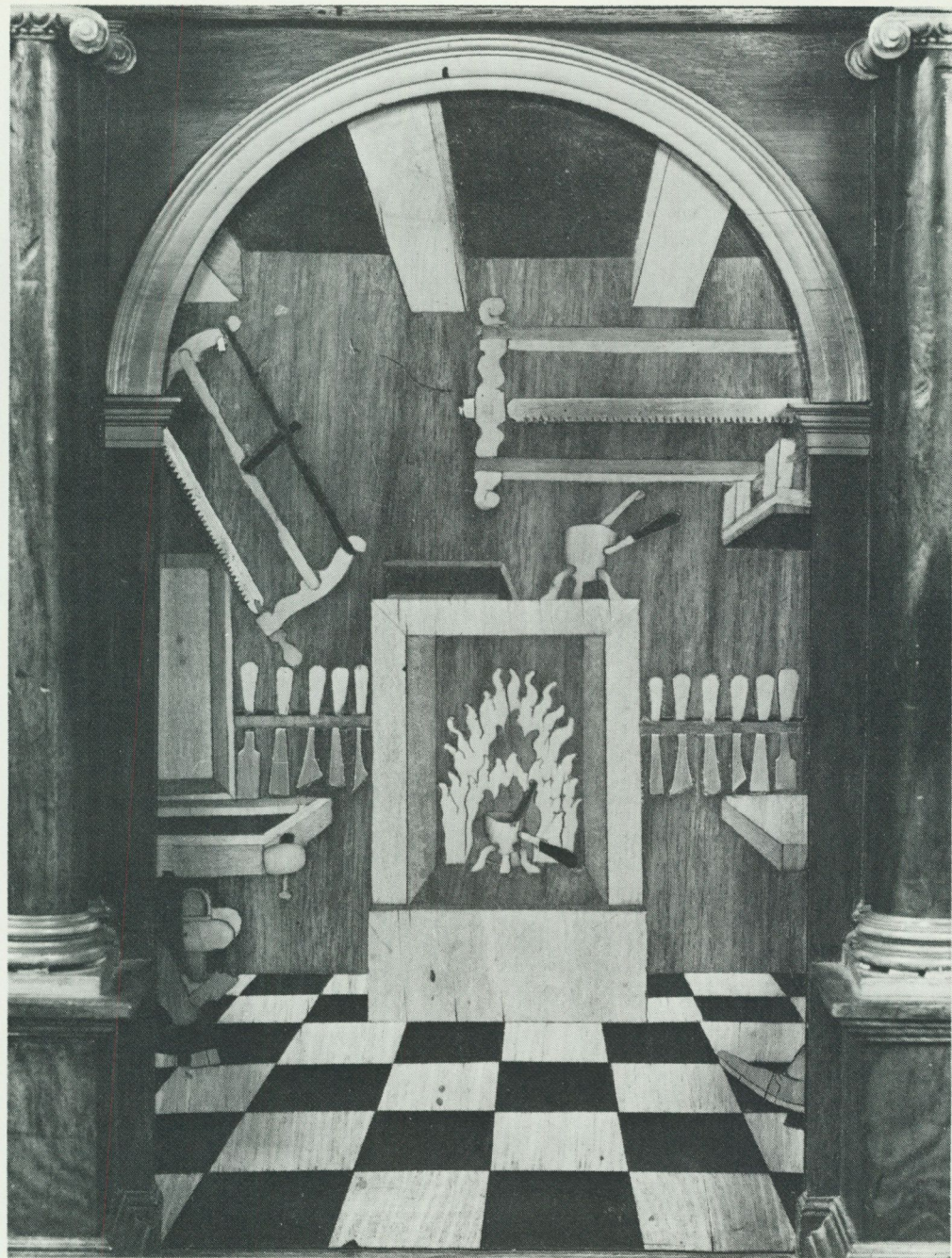

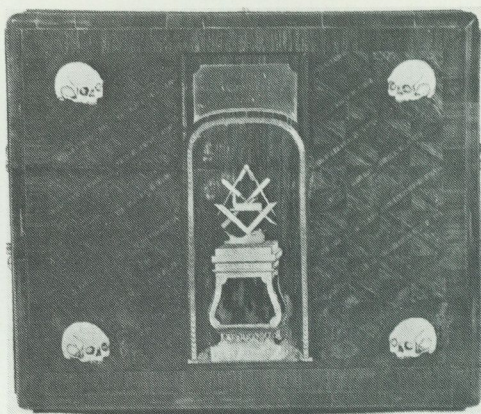
10–11. Stockholms snickargesällskaps låda, sannolikt tillverkad av Olof Martin vid 1750-talets mitt. Tillhör Nordiska museet, inv nr 18 896. Anmärkningsvärda är de fyra bågöppningarna, vilka man känner igen från byggmästarnas låda, bild 9, och där låg som blinda dekorationer på lådsidan/muren men här har tagits som förevändning till en skenperspektivisk genombrytning av väggen. På två av bilderna ser man in i en snickarverkstad. Dolda bakom väggen och pilastern ser man t v underbenet på en gesäll, som står och hyular och t h foten på en annan gesäll, som tydligt sitter och arbetar.

sällskaps låda även den i Nordiska museets ägo (bild 10–11). Inga uppgifter har bevarats, som rör dess tillkomst. Grundformen och uppbyggnaden är densamma som byggmästarnas låda bara något enklare i detaljerna. Vad som främst faller i ögonen är de rika figurala inläggningarna på gavlarnas och långsidornas arkadfält. Långsidorna visar inblick i en snickarverkstad medan gavelfälten syftar på de med snickargesällerna förenade stockmakar- och instrumentmakargesällerna.

Liksom på byggmästarlådan har tenn använts i inläggningarna för att markera detaljer av stål.

Med den i många stycken detaljerade överensstämmelsen i utformningen måste ett nära samband föreligga mellan de båda lådorna och det ligger då självfallet nära till hands att tänka sig att Olof Martin tillverkat även gesälllådan. Sannolikt har byggmästarlådan tillkommit först. Den palatsliknande formen bör ha varit naturlig för ett byggmästarämbete. Snickargesäll-

12–13. Stockholms snickarämbetes dödlåda tillverkad 1756. Fanerets fyrdelade romber och inläggningarna av trä och andra material känns igen från andra, säkra arbeten av Martin. Ändå är det tveksamt om "Dödlådan" skall hänföras till Olof Martin. Tillhör Stockholms Snickarmästarförening.

na har sedan funnit denna form vara ett lämpligt underlag för dessa interiörbilder. Vad formen beträffar behövde gesällerna annars inte gå längre än till ämbetets egen låda från 1645 för att finna en liknande arkitektonisk uppbyggnad.

Ännu en låda återstår att nämna. Det är snickarämbetets sjuk- och begravningskassas låda, i ämbetsprotokollen vanligen kallad Dödlådan (bild 12–13). Här går åter det "rutade" arbetet igen i samma småskaliga form som på likarelådan. Inskriptionen på en på locket infälld silverplåt "Lofliga Snickarämbetets Dödlåda Anno 1756" anger tillkomståret. Lådan, som är enkelt rektangulär med lågt sockelparti har rika inläggningar på locket av masurbjörk, pärlemor, sköldpadd och mässing. Teknik och även motiv känns igen från de ovan behandlade skråkistorna men ändå är det tveksamt om Dödlådan utgått från Martins verkstad. 1755/56 avsade sig Martin under påtaglig irritation äldermanssysslan och det verkar inte troligt att han i samband härmed skulle ha tagit på sig uppgiften att göra en låda för begravningskassan. Utan tvekan hör dock lådan hemma i kretsen kring Olof Martin.

Vem var nu Olof Martin? Hans liv kan rätt nog följas från år 1736 då han blev mästare i Stockholms snickarämbete och den 11 november gifte sig i Tyska kyrkan med snickaren Elias Haupts dotter Ulrica.⁵ Elias Haupt var far till det gustavianska skedets största namn inom möbelkonsten, Georg Haupt, och familjen tillhörde en av de många hantverkarsslakter i det dåtida Stockholm, som ledde sitt ursprung till Tyskland.

Då man vill söka Olof Martins ursprung är man ute på mer osäker mark. Han kan inte påträffas som född i Tyska församlingen. Var han möjligen en till Sverige invandrad tysk gesäll, vilket hans efter giftermålet nästan livslånga medlemskap i församlingen kan ge skäl att anta eller gifte han in sig i en familj med så stark förankring till tysk kultur att det av detta skäl blev naturligt att följa hustruns församlingstillhörighet.

Den äldsta uppgift om Olof Martin, som påträffats är ett pass utfärdat av dåvarande äldermannen i Stockholms snickarämbete Johan Wulff den 8 juni 1724.⁶ "Ich bekenne dass deisser deissger geselle bei Meir gearbeit hat Oloff Martein... und weil nach

Lübeck." – Det finns några passhandlingar för gesäller bevarade, vilka utfärdats av Martin då han själv blivit mästare.⁷ De är alla avfattade på svenska och skrivna med samma handstil, vilket stöder en förmodan att Martin var född i Sverige av svenskspråkiga föräldrar. Av en anteckning i kyrkboken vid hans död vet man att han var född omkring år 1700.⁸ Uppgiften i passet bör man sålunda kunna tolka som upptakten till en normal gesällvandring med Lübeck som första anhalt och företagen av en svensk gesäll.

Kvar står nu dels möjligheten att Olof Martin utbildats i någon landsortsstad i Sverige eller Finland, dels att han utbildats i Stockholm men att han ej kunnat identifieras bland de namngivna lärgossar, som finns förtecknade i ämbetets bevarade in- och utskrivningsbok. Är det senare fallet finns det också en möjlig lösning på problemet.

Den ovannämnde åldermannen Johan Wulff lät den 6 oktober 1720 i läran inskriva "... Gässen Oluf Mårtensson på 3^{ne} år ... att lära detta ämbete ... elliest är han född i Möklinta Socken".⁹ Denne Olof Mårtensson skrevs som gesäll ut ur läran den 14 oktober 1723.

Under äldre tid skulle en nybliven gesäll under det första året, det s k förbundsåret, mot lön arbeta hos sin läromästare. Först därefter var han fri att ge sig ut på vandring eller låta omskåda sig till en annan mästare i staden. För Olof Mårtenssons del skulle alltså förbundsåret vara till ända i oktober 1724. Men ingenting hindrade naturligtvis att en mästare släppte sin gesäll tidigare för att han skulle kunna ge sig ut på vandring medan sommaren ännu varade.

Det är ingalunda ovanligt att i in- och utskrivningsboken möta uppgiften att en lärogosse med ett -son-namn tagit sig ett familjenamn av borgerlig karaktär. Det är därför fullt rimligt att Olof Mårtensson kan ha tagit sig ett familjenamn och då bildat det på sitt -son-namn, alltså Mårtensson – Martin.

Olof Mårtensson var född i Möklinta

socken (Uppl) på Vivastbo soldattorp den 20 mars år 1700.¹⁰ Föräldrarna var soldaten Mårten Oloffson och hans hustru Karin Matzdotter. Fadern dog möjligen redan samma år som Olof föddes, i varje fall är modern från 1706 antecknad som änka.¹¹ Därefter saknas alla uppgifter.

Om Olof Martin är identisk med Olof Mårtensson ligger det också nära till hands att han som soldatson, sannolikt utan familj och utan tidigare förankring till Stockholm när han gifte in sig i en aktad borgarfamilj också anslöt sig till hustruns, Ulrica Haupts kulturella /religiösa tradition.

Olof Martin och hans hustru fann sin första bostad i huset Västerlånggatan 78, vid Järntorget där man bodde fram till 1739 då första barnet, sonen Elias, den sedermera så berömde målaren, tecknaren och grafikern föddes.¹² Fram till 1745 flyttar sedan familjen mellan tre olika bostäder.

Verkstaden hade under dessa år expanderat och sysselsatte 1740 fyra gesäller och tre lärogossar. Efter att ha varit verksam i fyra år ansökte Martin detta år om burskap i Stockholm. En månad senare utsågs han på ämbetets sammankomst till ungbror dvs den av mästarna, vanligtvis den senast tillkomne, som skulle assistera åldermannen vid bl a sammankallningar.

I slutet av år 1745 köpte Olof Martin fastigheterna nr 156 och 187 i kvarteret Phaeton, nuvarande Köpmangatan 22 och Trädgårdsgränd 7, två hus på var sin tomt rakt genom kvarteret.¹³ 1756 lät Martin byggmästaren Johan Körner göra förslag enligt en bevarad ritning för ombyggnad och reparation av huset¹⁴ (bild 14).

Verkstaden har sannolikt sysselsatt i medeltal sju anställda. De fluktuationer, som framgår av arkivmaterialet – tex 1748, åtta gesäller och två lärgossar, 1750, två gesäller och tre lärgossar, 1754, åtta gesäller och en lärgosse – har sannolikt dels med årstider dels med växlingar i orderingången att göra.

Hans verkstad har troligen redan på 1740-talet hört till de mer ansedda i Stockholm. 1742 levererade han till Axel von Fersen "et skrif bord af alderträ [al] med

14. I huset Köpmagatan 22 där nu bl a Ariadne Antik residerar i gatuplanet bodde Olof Martin med sin familj åren 1745–62. Här hölls också enligt protokol- len snickarämbetets sammankomster under hans tid som äl- derman. Foto förf 1983.

låhs och mesings beslag, samt en uppsatz med rum för paper och et litet rum med lås och gongjärn". (Stafsundsarkivet, RA)

På våren 1749 utsågs Olof Martin vid ämbetets sammankomst till ladmästare och på hösten samma år till bisittare. 1752 slutligen valdes han till ålderman efter Friedrich Eckstein.¹⁵ Han stod nu på toppen av sin karriär. Hans sannolikt rätt stora produktion var åtminstone delvis av exklusiv karaktär och han kunde räkna kungahuset bland sina uppdragsgivare. De möbler som utgick från hans verkstad stod knappast någon av de främsta stockholmsmästarnas efter i elegans och kvalitet.

Åldermanssysslan har säkert inte varit någon lätt uppgift under 1700-talet och de 16 åldermän, som under detta sekel avlöste varandra inom Stockholms snickareämbete har i medeltal inte suttit längre än sex år på posten. Endast tre har avlidit under ämbetstiden – de övriga har av sagt sig uppdraget och av samtliga har fyra, dvs hela 25 % endast innehaft ämbetet under två år. Inte heller för Olof Martin har tydligen uppdraget som ålderman löpt utan friktion och vid fjärde kvartalssammankomsten 1755 ingav han till ämbetet "en skrift hwarutinnan han berättar huruledes han under hwariehanda tillstötande bekymmer, orolig- och förtretligheter uti 3^{ne} år warit ålderman och därwid försatt sin – hushåldning öfwer 1200 D kmt samt således haft skada och intet gagn af åldermanssysslan hwilket dock ett utspridt rykte honom tillagt och för denskull afsäger han sig samma syssla och lemnar ämbetet frihet att wälja sig en annan ålderman..."¹⁶ Tydligt är att Martin känt sig kränkt av ryktet att han skulle skott sig ekonomiskt genom sitt ämbete och man känner tydligt hans indignation över detta. Vad på ryktet grundades vet vi idag inte. Affären tycks heller inte ha fått något rättsligt efterspel. – Man övertalade Martin att stanna kvar på sin post ännu en tid men vid kvartalssammankomsten i oktober 1756 avgick han och Michael Lindberg valdes i hans ställe.

Genom felande arkivalier saknar vi idag uppgifter om hur Olof Martins verkstad ut-

vecklats under de båda åren närmast efter det att han avgått som ålderman. Verksamheten förefaller dock att ha trappats ned och bevarade skattelängder redovisar för 1759 endast två lärgossar, inga gesäller och fr o m 1760 överhuvudtaget inga anställda. Att någonting inträffat, som radikalt ändrat förutsättningarna för hans verksamhet är helt tydligt. Vid slutet av år 1762 låter han försälja husen vid Köpmangatan och Trädgårdsgränd¹⁷ och samma år lämnar Olof Martin med sin familj Stockholm.¹⁸

Avflyttningen från Stockholm var väl förberedd. Redan 1760 hade Olof Martin av klenmsmedsåldermannen Niclas Setterström i Stockholm förvärvat en gård i Södermanland, 7/8 mtl Hallesta i Dillnäs socken och där bosatte sig nu familjen.¹⁹

Olof Martin och hans hustru var relativt välbärgade och hade som framgår av deras bouppteckningar ett ståndsmässigt bohem.²⁰ Allt talar därför för att de under de sista åren av Olof Martins levnad kunnat föra ett behagligt liv långt från ämbetskollegernas förtal. Till Dillnäs kyrka skänkte Olof Martin under denna tid en tavla, sannolikt identisk med en ännu bevarad temperamålning med framställning av Jesu dop. Den 10 maj 1765 avled så åldermannen Olof Martin på Hallesta gård och blev "... begrafwen i Dillnäs Kiörcka emellan Kiörckodören och Predikostolen under Manfolksbänckarna".²¹

Sammanfattning

Snickargesällen Olof Martin, som 1724 anträdde sin gesällvandring med Lübeck som första anhalt, är troligen identisk med den soldatson Olof Mårtensson från Möklinta socken i NV Uppland, som föddes år 1700 och 1720 skrevs in i snickarlära hos mästare Johan Wulff i Stockholm. Tyskland var det vanligaste målet för svenska snickargesäller fram till 1700-talets mitt men man kan misstänka att Martin även kommit till Holland eller England på sin vandring. Att han också besökt Paris är mindre troligt även om det inte kan uteslutas. År 1736 blev Olof Martin mästare i Stockholm och gifte

sig med en äldre syster till den berömde, under 1700-talets senare del verksamme, ebenisten Georg Haupt.

Martins verkstad blev redan på 1740-talet relativt betydande och han fick beställningar även från högadeln men mycket få av hans arbeten är idag kända. 1750 levererade han till Stockholms stad ett skrin för förvaring av olika typer av mått och vikter. Skrinet är fanerat med valnöt lagt i ett mönster av fyrdelade romber. Detta sätt att fanera är tämligen ovanligt i Sverige men däremot mycket vanligt inom fransk Louis XV. Året därpå tillverkade Martin för drottning Lovisa Ulrika ett skåp för medaljer avsett som gåva till Uppsala universitets nyutnämnde kansler. Martin arbetade här sannolikt efter en ritning av överintendenten Carl Hårleman, som var ledare för slottsbygget i Stockholm och ledde ombyggnadsarbetet och inredningen av Lovisa Ulrikas slott Drottningholm. Martins kanske mest intressanta arbeten är två byråar i tidig rokokostil, möjligen tillverkade redan omkring 1753–54. Den ena av dessa byråar har nyligen skänkts till Nordiska museet (av fil dr Berit Wallenberg). De är tekniskt och formmässigt utsökta arbeten fanerade med fyrdelade romber men i ett något annorlunda maner än det ovan nämnda. Mönstret har Martin kunnat studera på en fransk byrå i drottningens ägo, vars beslag han sannolikt också kopierade. Möjligen var dessa byråar beställda för den unga prinsessan Sophia Albertina. Med ganska hög grad av sannolikhet återfinns de i hennes bouppteckning från 1829.

På 1750-talet avancerade Olof Martin inom ämbetet och blev 1752 älderman. Från denna tid känner man två arbeten av helt annan karaktär, båda skråkistor. Den första gjord 1754 är ett säkert arbete av Martin med rent arkitektonisk uppbyggnad, den andra kan tillskrivas honom på stilkritiska grunder. De kännetecknas båda liksom hans övriga kända produktion av ett mycket omsorgsfullt arbete. En skråkista för snickarämbetets sjuk- och begravningskassa ligger nära hans stil men har inte kunnat tillskrivas honom. – Efter en

schism med ämbetet avsåg han sig 1756 äldermanssysslan. Vid 1750-talets slut inträdde en markant nedgångsperiod för Martins verkstad. 1762 sålde han sitt hus och flyttade med sin familj till en gård på landet, vilken han ett par år tidigare hade köpt. Blott ett par år senare, 1765, avled han.

Om möbler från den tidiga svenska rokokon på 1740- och 50-talen är idag inte mycket känt. Detta beror till stor del på att signerade och säkert daterbara verk saknas. Den sammanställning av Olof Martins nu kända arbeten som här har gjorts, visar honom som en av de intressantaste svenska schatullmakarna från denna period.

Noter

- 1 Lagerquist, M, Rokokomöbler. Stockholm 1949. Bild 56.
- 2 Hit levererade han ett spelbord av ek klätt med grönt kläde, ett bord med "1 hopslagen fot"(?) med beslag samt "et gallerij omkring fästningen som står i salen". HKH Kronprinsens kassarakning 1753. Slottsarkivet.
- 3 Lovisa Ulrikas kassabok, Nationalmuseum.
- 4 J Åbrandts förteckning. Nordiska museets skråarkiv.
- 5 Tyska församlingens vigselbok. SSA.
- 6 Hammers samling SSA. Handlingen saknar årtal men låg tillsammans med passhandlingar från 1724.
- 7 Passhandlingar. Nordiska museets skråarkiv.
- 8 Dillnäs församlings dödbok. ULA.
- 9 Stockholms snickarämbetes in- och utskrivningsbok. Nordiska museets skråarkiv.
- 10 Möklinta församlings födelsebok. ULA.
- 11 Möklinta församlings husförhörslängd. ULA.
- 12 Tyska församlingens födelsebok. SSA.
- 13 Köpebrev 4 sept 1745. Fastighetsägarregistret. SSA.
- 14 Byggnadsnämndens arkiv 1755–56:91. SSA.
- 15 Snickarämbetets protokoll. Nordiska museets skråarkiv.
- 16 Se not 15.
- 17 Köpebrev 19 okt 1762. Fastighetsägarregistret, SSA.
- 18 Borgerskapets bemedlingkommissions verifikationer 1763. SSA.
- 19 Jordeböcker för Dillnäs socken. ULA.

20 Bouppteckningar Daga häradsrätt 11 sept 1765. ULA.

21 Se not 8.

Källor och litteratur

André, E, Snickare, schatullmakare och ebenister i Stockholm. 1973.

Axel-Nilsson, G, Stadens klenoder. Samfundet S:t Eriks årsbok 1944. 1944.

Fogelmarck, S, Lovisa Ulrikas myntkabinett på Drottningholm. Nordisk numismatisk årskrift 1967. 1968.

Greber, J M, Abraham und David Roentgen. Möbel für Europa 1–2. Starnberg 1980.

Hernmarck, C, Svenskt sjuttonhundratäl. 1954.

Lagerquist, M, Rokomöbler. 1949.

Lindblom, A, Drottning Lovisa Ulrikas museum. Svenska Kulturbilder. Ny följd. Del III. 1935.

Meuvret, J, Les ébénistes du XVIIIe siècle français. Paris 1963.

Nicolay, J, L'art et la manière des maitres ébénistes français au XVIIIe siècle. Paris 1956.

Jag tackar konstsnickarna Bengt och Torsten Sylven för de många och långa diskussioner vi fört om framförallt snickeritekniska problem i anslutning till Olof Martin och där de delat med sig av sina omfattande och allsidiga kunskaper, vilket varit en ovärderlig tillgång.

Jag tackar även museets konservator Per Westberg, som ur snickeriteknisk synvinkel undersökt alla här redovisade föremål av Martin och ständigt varit beredd att dryfta de frågeställningar, som uppstått.

För alla uppgifter, som rör Olof Martins bostäder samt antal anställda i hans verkstad har där annat ej anges använts mantalslängder och kronotaxeringslängder (SSA).

Summary

Olof Martin, cabinet-maker, and a chequer-work chest-of-drawers

Olof Martin, journeyman cabinet-maker, who in 1724 set out on his Wanderjahr with Lübeck as first halt, is presumably identical to Olof Mårtensson, a soldier's son from the parish of Möklinta in north-western Uppland, who was born in 1700 and in 1724 was apprenticed to Master Johan Wulff in Stockholm. Germany was the commonest goal for Swedish journeymen cabinet-makers until the mid-18th century, but it may be suspected that Martin also went to Holland or England in the course of his wanderings. That he also visited Paris is less likely, though it cannot be ruled out. In 1736 he became master in Stockholm and married an elder sister of the famous ebony-worker, Georg Haupt, who was active during the latter part of the 18th century.

Martin's workshop had won a name for itself as early as the 1740s and he received commissions also from the higher nobility, but very few of his products are known today. In 1750 he delivered to the Stockholm Municipality a chest for different types of weights and measures. It is veneered with walnut laid in a pattern of quartered rhombi. This manner of veneering is fairly unusual in Sweden, but on the other hand very common in French Louis XV. In the following

year he made for Queen Lovisa Ulrika a cabinet for medals intended as a gift to the recently appointed Chancellor of Uppsala University. Martin probably worked to a drawing by Carl Hårleman, who was in charge of the building of Stockholm Palace and directed the reconstruction and interior furnishing of Lovisa Ulrika's Drottningholms Palace. Martin's perhaps most interesting pieces of work are two chests-of-drawers in early rococo style, possibly made as early as around 1753–54. One of them has recently been donated to Nordiska museet (by Berit Wallenberg, Ph D). They are technically, and in their design, exquisite works of art, veneered with quartered rhombi, but in a slightly different manner than the aforementioned. The pattern Martin had been able to study on a French chest-of-drawers in the Queen's possession, the brass-work of which he probably also copied. These chests-of-drawers were possibly ordered for the young Princess Sophia Albertina. It seems highly probable that they are recorded in her estate inventory from 1829.

In the 1750s Olof Martin rose in office and in 1752 was appointed alderman. From that time we know of two pieces of work of an entirely different character, both guild-chests. The first,

made in 1754, is definitely one of his products, with purely architectonic structure, the other may be attributed to him on grounds of style. Both, like his other known production, are characterized by very thorough workmanship. Another guildchest is close to his style but cannot be ascribed to him.

After a schism with the Guild he resigned from his alderman's duties in 1756. At the end of the 1750s a marked period of decline started for Martin's workshop. In 1762 he sold his house and

moved with his family to a house in the country which he had purchased a couple of years previously. Only three years later, in 1765, he died.

Not much is known today about the early Swedish rococo furniture from the 1740s and 1750s. This is due to a large extent to the absence of signed and definitely datable products. The account of Olof Martin's now known production, here presented, shows him to be one of the most interesting Swedish Cabinet-makers from that period.